

ТОПАС “ДАРОГА” Ў ТВОРАХ КУЗЬМЫ ЧОРНАГА 1920-Х ГАДОЎ

В.І. Вашчыліна

Творчасць К. Чорнага перыяду беларусізацыі (1920-я гады) з’яўляецца адметным феноменам, прыдатным для характарыстыкі творчых пошукаў тагачаснага пакалення мастакоў слова, якое тонка ўлавіла сутнасць карэнных грамадска-палітычных перамен, схапіла, як казаў А. Блок, “музыку рэвалюцыі”. Мастацка-філасофскае мысленне, эпічны погляд на выяўленне рэчаіснасці маладога аўтара, а таксама імкненне да апісальнасці і фактаграфізму дазволілі зафіксаваць і дакладна рэканструяваць плынь гістарычных падзей, прасачыць за іх уплывам на душэўны стан, псіхалогію, лёс людзей.

Хуткае мастацкае сталенне К. Чорнага ў гэты перыяд абумовіла выбар аптымальнага, але складанага шляху ў пісьменніцкай дзейнасці – шляху, які вызначаўся спалучэннем філасофскай, псіхалагічнай і гірчайшай плыняў.

Ужо ў першых апавяданнях аўтара сустракаецца герой, які знаходзіцца ў пастаянным пошуку, у дарозе. Топас “дарога” ўвасобіўся ў ранняй прозе пісьменніка ў магістральным вобразе шляху, які сімвалізуе карэнныя перамены, новы этап у развіцці чалавечага грамадства, спосаб уцячы ад мінулага, уласна жыццёвы шлях герояў.

Так, у апавяданні “Жалезны крыс дарога, прадстаўленая чыгуначнымі рэйкамі, уяўляе сабой карэнныя перамены, што прынёс простым людзям тэхнічны прагрэс, новую эру ў развіцці чалавечага грамадства. Старому ладу няма месца побач з жалезнымі машынамі. І гэта датычыцца не толькі гаспадарчага боку, але і людзей. “Людзі сталі “жалезнымі” душою, ды затое моцнымі ў душы”, – з веданнем справы зазначае машыніст. Таму тыя, хто не прыняў новы лад, становяцца яго ахвярамі, як самотны паломнік: “Разрэзанае напалам калёсамі важскага ўпонарака на дарозе цела чалавека-пасажыра... На белабрысым твары яго вызначалася нешта такое, што гаварыла:

– Тое, што было, творанае некім калі, мінулася, – было яно прывычнае, спакойнае і роднае. Тое, што прыйшло – чужое, незразумелае. Патрабуе яно ўласнага актывнага ўдзелу, і яно чужое... Вакол жах існавання...” [3, с.97–98] Смерць чалавека не ўражвае навакольных так моцна, як з’яўленне цягніка ў іх мясцовасці, бо пакінуўшы цела без належнай увагі, “людзі ж ад яго сталі неўзабаве знікаць і спешна зноў падыходзіць да прыпынанага цягніка” [3, с. 98].

Чыгунка нібыта падзяліла жыццё вяскоўцаў на два перыяды – да і пасля – і ўжо традыцыйны лад са сваімі атрыбутамі выглядае дробным, нават мізэрным побач з сілай і магутнасцю тэхнічнага прагрэсу: “А на той бок дарогі, за плотам з мокрых прутаў, цягне маленькі плужок дробненькі конік. Шэранькі чалавечак грудзмі ўзлёт на плуг, уехаў з натугі ў кепска пакорпаную раллю, цяжка дастае адтуль ногі, нехаця валачэцца ззаду...” [3, с. 99]. Аднак не толькі жалезную загартаванасць душам людзей нясе прагрэс, але і канец бездапаможнасці, бяссілля перад адвечнымі ворагамі чалавека – хваробамі,

голадам, смерцю, забабонамі.

У апавяданні “Ноч пры дарозе” два пільшчыкі – Улас і Кузьма – бадзяюцца па свеце ў пошуках працы і людской грамады. Не з’яўляючыся прывязанымі ні да якой мясціны ні сэрцам, ні ўспамінамі Улас з Кузьмою нібы ўцякаюць ад свайго мінулага, ад саміх сябе: *“А яны ўсё ішлі сухою дарогаю, мала азіраліся назад, як бы не думуючы больш варочацца туды, адкуль выйшлі”* [3, с. 114]. Паўшы духам праз жыццёвыя клопаты, перашкоды і прызвычаіўшыся з самага маленства да валацужнага існавання, пільшчыкі “плылі па цячэнні”: *“Потым змоўклі і ціха ішлі далей, аддаўшыся глухой дарозе – куды прывядзе...”* [3, с. 116]. Для іх пастаяннае вандраванне становіцца гарантам працягу жыцця, бо найвялікшы страх для сяброў – смерць. Нават не разабраўшыся ў сутнасці хваробы жанчыны, яны кінуліся на ўцёкі ўслед за цыганамі, пакінуўшы яе ў бядзе: *“Хутка ішлі яны; мінулі скора вёску і пайшлі палямі, самі не думуючы, куды – куды прывядзе дарога. Кузьма не думаў ужо ні аб гаспадарцы, ні аб спакойным жыцці дзе-небудзь у вёсцы. І было ў іх такое пачуццё, хоць і зімою цягацца па ўсякіх кутках, зноў вечна так вандраваць, абы быць далей ад усяго таго, што нават падобна да смерці. Усё іншае не мае ніякае вартасці, абы толькі жыць, жыць...”* [3, с.131]. Хлопцы так і не зразумелі, што гэта была насмешка камсамольца Мікіты з іх страху.

Дарога, як само жыццё, непрадзільнае, дзівоснае, складанае з уяўнымі і рэальнымі перашкодамі знайшла ўласнае ў апавяданні “Па дарозе”:

“На зямлі дарога, як само жыццё: відна толькі каля ног, але ж і заве-зазвае яна ўдаль. Усё едзеш і едзеш па ёй, і з кожным крокам яна ўсё новая праходзіць пад нагамі, і эдзецца, што наперадзе там, за нечым няясным, дзівосным і далёкім, будзе штось надзвычайнае, а тым часам – там кусты ды поле.

І ўяўляецца, што гэта хмары ўсё больш пачынаюць збірацца там, куды ідзе дарога, што іх ужо там многа, усё там чарней, як усюды, і няма туды ходу. А як дабярэшся туды – зямля там родная, шырока-вольная, хмары адпаўзлі наперад, і зноў можна ісці з радасцю ў бяскрайніх прасторах” [3, с. 250].

Змрочны настрой, цяжар на душы ад пастаянных перажыванняў у Паўла Грыбка пераклікаецца з прыродай, навакольным асяроддзем: *“Едуць фурманкі па цёмнай дарозе; ззаду следам навісае вялікая ноч, наперадзе паўзе яна, як бы хітра паманьваецца”* [3, с. 251]. Надзея ж на папраўку прыносіць Паўлу палёгку, падбадзёрае, натхняе яго, расквечвае жыццё цёплымі фарбамі, ад чаго свет робіцца добрым і прыязным: *“Звала дарога наперад, а дзень быў, як гаворка аб чым-небудзь вялікім, родным, блізкім, што нападўнае ўсю істоту лёгкасцю любых настройў і думкі робіць вострымі і імклівымі”* [3, с. 251].

За штодзённым клопатам праходзіць жыццё простага селяніна, цёмнае і гаротнае, як і ў герояў наступнага апавядання К. Чорнага – “Гаворка ўночы ў дарозе”. Спрацаванае, падарванае здароўе непакоіць аднаго з падарожных

(аўтар не дае імёнаў сваім героям, падкрэсліваючы тым самым тыповасць апісанай сітуацыі), на што ён і скардзіцца таварышу. За неспакоем аб здароўі і ўласна гутаркай пра гэта мінае дрогкі шлях праз лес: *“Ехалі па лясной вільготнай і цёмнай дарозе. Драбіны падляталі ўгору на ламаччы і карэннях і моцна пахла вясёлаю цвіллю лясных размахай...”* [3, с. 293].

Незлічоная колькасць людзей прайшла сцежкамі-пуцявінамі, дарогамі, гасцінцамі, і кожны нёс у сабе ці то невымоўную радасць, ці то нявыказаную крыўду, ці то нясцерпны боль, ці то халодную безуважнасць да ўсяго свету:

“Лягу я на зямныя дарогі – колькі на іх прапаўзло і прайшло істотаў. І колькі яны пранеслі на гэтых дарогах суму і радасці!..

Абніму я зямныя дарогі” [3, с. 294].

Некаторыя раннія апавяданні К. Чорнага пераклікаюцца з філасофскай казкай-прытчай А. дэ Сэнт-Экзюперы “Маленькі прынц”, якая настойліва ставіць пытанне, што ёсць ісціна і як яна адкрываецца чалавеку. За адказам на пастаўленае пытанне аўтар звяртаецца да чыстай, наіўнай і шчырай душы дзіцяці. Слепата і глухата дарослых да навакольнага свету ў кантрасце з дзіцячай чуласцю, непасрэдным, кемлівым розумам моцна ўражваюць чытача, які затым нязмушана звяртаецца зноў і зноў да гэтай кнігі, каб у хвалях будзённасці не губіць хоць кропельку дзіцячай чысціні.

Не менш уражвае ранняе сталенне маленькага чалавека, падлетка праз жыццёвыя выпрабаванні, што адбірае ў яго прыроднае права на гарэзлівасць, бесклапотную радасць і ў апавяданні К. Чорнага “На пыльнай дарозе”. Жыццёвы шлях маленькага па галах, але дарослага па стаўленні да гэтага свету чалавека ўяўляе сабой топас “дарога” ў названым творы. *“І ад таго, што гэтае дзіцячэ не сагнулася і не заснеўца і ідзе сабе моцна па дарозе, стала мне радасна і думна... Ён, малы, вырасце і таксама, як цяпер, моцна і горда пройдзе па зямлі, па дарозе...”* – да такой высновы прыходзіць апавядальнік пад уражаннем ад сустрэчы з маленькім дарослым, ад гісторыі яго жыцця [3, с. 374]. Невядомай апавядальніку засталася будучыня хлопчыка, пра тое, як складзецца яго жыццё, што выпадзе на яго долю, застаецца толькі дадумваць. І як у працяг думак апавядальніка чытаем аўтарскі тэкст: *“Пры пыльнай дарозе шумяць палыны, і вясёлыя плачуць наводдаль каліны”* [3, с. 374]. Нібы прароцкія гэтыя сімвалы – горыч, прыкрасць ад страт, ростаняў і расчаравання ў паяднанні з маладосцю, каханнем, радасцю.

Раман “Зямля” (1928) завяршае першы круг эвалюцыі мастацкага мыслення К. Чорнага, для якога характэрны пранікнёны лірызм як асноватворчы кампанент мастацкай тканіны апаведу ў спалучэнні з філасофскім роздумам і блізкім да навуковага псіхалагічным аналізам. “У рамане “Зямля”, як у самім жыцці, плынь падзей, з’яў, вобразаў. Паэтычнае і звычайнае, камічнае і трагічнае, заканамернае і выпадковае ствараюць складанае і адзінае цэлае – своеасабліваю паэму ў прозе аб глыбінных працэсах народнага жыцця, аб рэвалюцыі ў душы простых людзей,” – адзначыў М.А. Тычына [1, с.49].

Топас “дарога” рэалізаваўся ў мастацкай прасторы рамана як вобраз, што сімвалізуе стары, традыцыйны лад і будучае маладога пакалення. Вёска жыве ў чаканні перамеру зямлі, паступова далучаючыся да набыткаў і рэалій грамадства XX стагоддзя. Праблемныя пытанні адносна жаночага здароўя, адукацыі, спагадлівых адносін паміж бацькамі і дзецьмі спалучаюцца з цяжкасцямі ў пабудове новага савецкага ладу на Беларусі. Галоўным, ключавым пытаннем застаецца зямля як каштоўнасць матэрыяльная, так і духоўная. Вёска, імкнучыся да новага жыцця, у якім зямельнае пытанне займае адно з першых месцаў, напружана чакае вынікаў тых перамен, што так настойліва ўваходзіць у яе звычайны лад. А пакуль што чытаем наступнае апісанне вёскі, у якой значную ролю грае вобраз дарогі: *“На выгане, на самых каляінах дарогі, на зарослых сухіх канавах цвітуць, шмат яшчэ, дзікія кветкі... Сіняватая ад глею дарога ідзе паміж тарфянога балота і поля. Цыбатыя птушкі скачуць між куп’я, скачуць, крычаць. Зусім блізка даб’ягаюць яны да паднітых платоў, дзе дарога робіцца пыльнай і бруднай і дзе густа стаяць нізкія хаты; шмат іх паўрасцала ў зямлю, шмат новых пахнуць яшчэ свежай смалой”* [2, с. 276].

Героі рамана ўвасабляюць розныя ступені пранікнення новага ў свядомасць і жыццё вясковых жыхароў. Адна (Тамаш, Алесь, Ганна, каморнік Андрэй) людзі перадавых поглядаў, другія (Олік Барановіч, Павал) учэпіста трымаюцца за мінулае, трэція не могуць раабрацца ў сваім жыцці, прывесці яго да ладу, адпаведна не могуць разабрацца ў бягучых падзеях.

Моладзь у рамане падае прыклад старэйшаму пакаленню сваім энергічным запалам, жаданнем лепшай долі не толькі для сябе, але і для аднавяскоўцаў, імкненнем да самаразвіцця. Прыгажосць і шырыня сусвету вабіць яе ў любой сваёй прэжы, у любы час года: *“А поле веяла воляй, і дарогі ўсе звалі ісці”* [2, с. 452]. Аднак, абраўшы сваю дарогу, адрозную ад прынятых стандартаў, моладзі не выпадае прайсці па ёй без з’едлівых насмешак за спінай і неверагодных чутак. Так, адна з гераінь рамана, Ганна на сабе адчула, што значыць выбівенца са звычайнага ладу, нават шлях дамоў трывожны, бо невядома, якім рэхам у вясковай грамадзе адгукнецца яе прыезд: *“Як ехала яна сюды, маўчаў паабалал дарогі хваёвы лес... І гэткая цішыня і спакой, безутрапёнасць панавалі паабалал дарогі”* [2, с. 501]. Маладосць са сваёй упартасцю і аптымізмам здольная перамагчы любыя пагалоскі, трывогу і страх. “Шырокі прастор будучыні” бачыцца Ганне светлым і радасным, бо праз унутраны фільтр успрымае дзяўчына навакольны свет і рэчаіснасць – праз сінь вачэй: *“Дарогі губляліся ў празрыстасці даляў. І гэтакія сінія былі істужкі неба і зямлі на даляглядах, як дзяўчыніны вочы”* [2, с. 514].

Як склаўся лёс Ганны і яе мужа, а таксама астатніх герояў рамана можна толькі здагадвацца, бо “Зямля” – першы раман з запланаванай трылогіі, другая і трэцяя кніга якой так і не былі напісаны. Адам Бабарэка ў рэцэнзій “Зямля” Кузьмы Чорнага” (“Узвышша”, 1929, № 3) называў гэты твор паэмаю ў прозе. На думку крытыкаў, “Зямля” займае пачэснае месца сярод такіх твораў, як

“Сяляне” А. дэ Бальзака, “Мужыкі” У. Рэйманта, “Вёска” І. Буніна, “Сокі зямлі” К. Гамсуна.

Літаратура

1. Тычына, М.А. Кузьма Чорны: Эвалюцыя мастацкага мыслення / М.А. Тычына; Навук. рэд. В. У. Івашын. – Мінск : Бел. навука, 2004. – 168 с.
2. Чорны, К. Збор твораў: У 6 т. Т. 2. Раманы / К. Чорны. – Мінск : Маст. літ., 1988. – 518 с.
3. Чорны, К. Збор твораў: У 8 т. Т. 1. Апавяданні. 1923 – 1927 гг. / К. Чорны – Мінск : Маст. літ., 1972. – 554 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ